

Eenenvijftigste oecumenische ontmoetings- en studiedag
Cinquante et unième journée œcuménique d'étude et de rencontre

De impact van de Hervorming in onze Kerken

L'impact de la Réforme dans nos Eglises

07.10.2017 - Sint-Andriesabdij Zevenkerken - Brugge

Hoofdreferaat door pastor Bruneau Jousselin, lutheraan (vertaling)

Als predikant aangesteld in 1981 in de Evangelisch Lutherse Kerk van Frankrijk.
Na een aanstelling in Parijs en Lyon (1985) wordt hij in Straatsbrug (1995) universiteitspastor in een studentengemeenschap en daarna verantwoordelijke van een culturele dienst voor de parochies van Straatsburg centrum. Sinds mei 2014, is hij pastor in Brussel in de museumkerk.

Hij was ook oecumenische verantwoordelijk in het Centre Saint-Irénée en Unité Chrétienne de Lyon, voor de Fédération Protestante de France werkte hij binnen het RCF (Radio Catholique de France) mee aan de dialoog tussen Geloof en cultuur.

In België neemt hij voor de EPUB deel aan de oecumenische dialoog.

Gedurende 10 jaar was hij begeleider van een christelijke groep van kaderleden en ondernemers Deze groep bestond uit mannen en vrouwen die leidinggevende functies uitoefenen in kleine (enkele werknemers) en grote ondernemingen (duizenden werknemers).

Luthers hervorming gisteren en vandaag

1. ENKELE LEVENSLIJNEN

U heeft mij gevraagd u te onderhouden over Martin Luther en de Reformatie bij gelegenheid van dit jubileumjaar. Het past om te verduidelijken vanuit welke plaats ik het woord neem. Ik ben immers geen historicus van de Reformatie of een dogmaticus gespecialiseerd in het denken van Martin Luther. Deze laatste begeleidt mijn levensloop echter gedurende verschillende decennia. Mijn ouders waren gereformeerd. Mijn grootvader aan vaderszijde heeft als gereformeerd predikant tijdens de Tweede Wereldoorlog de Protestantse vakantiekolonies in Frankrijk opgericht en aan moederszijde waren er gereformeerde predikanten in iedere generatie. Tijdens mijn kindertijd en mijn jeugd bezocht ik echter een lutherse parochie in de streek van Parijs omdat de gereformeerde en lutherse kerken onder elkaar het territorium verdeeld hadden. Daar werd ik gedoopt en gevormd volgens de catechismus. Tijdens mijn studies theologie aan de Protestantse faculteit te Parijs werd mij natuurlijk de vraag gesteld in welke kerk ik mij zou engageren. Moest ik trouw blijven aan de gereformeerde traditie die mijn

familie eigen is of aan mijn engagement in de lutherse parochie? Ik heb deze laatste richting gekozen en werd gewijd tot de pastorale dienst in de Lutherse Protestantse kerk van Frankrijk. Ik bleef er veertien jaar, alvorens Straatsburg studentenaalmoezenier te worden, directeur van een studentenheem, cultureel verantwoordelijke en uiteindelijk terug gemeentepastor. In Straatsburg, een van de belangrijkste plaatsen van de Reformatie en Luthers terrein, heb ik verschillende administratieve posten afgewisseld en behoorde ik administratief nu eens tot de lutherse en dan weer tot de gereformeerde kerk.

Tijdens mijn 10 jaar pastorale dienst in Lyon oefende ik belangrijke oecumenische taken uit, zowel op lokaal, regionaal en nationaal vlak. Ik zette dit engagement in Straatsburg en nu ook in Brussel voort.

Tijdens iedere etappe had ik de gelegenheid om over dit parcours na te denken. Ik heb ook aan verschillende vieringen deelgenomen, zoals de 450ste verjaardag van de Augsburgse belijdenis in 1980 en de 500ste verjaardag van de geboorte van Martin Luther en vandaag is er het jubileum van de Reformatie. Het zijn evenzovele gelegenheden die van Luther meer een reisgenoot dan een meester maken, een gids meer dan een constante verwijzing, een vriend... misschien...

2. MARTIN LUTHER: EEN MAN VAN ZIJN TIJD EN VAN ZIJN GEOGRAFISCHE CONTEXT

Enkele maanden terug kwam er een film uit over Martin Luther van Eric Till. Het was een erg mooie historische reconstructie die de essentie weergeeft van het eerste deel uit het leven van de hervormer. Om hem beter te begrijpen moet men echter vertrekken van zijn context: het einde van de middeleeuwen in het noorden van het tegenwoordige Duitsland. Deze preciseringen zijn belangrijk. Martin Luther is immers een man van zijn tijd en van het gebied waarin hij thuishoort.

2.1. *Angst voor Gods oordeel*

Honderdvijftig jaar vóór de geboorte van Martin Luther werd Europa zwaar getroffen door een nieuwe ziekte, waarvan men vandaag weet dat ze via de zijderoute uit Azië kwam: de pest. Het ging eerst om Sicilië en Zuid-Italië, dan om Marseille en Avignon waar de pausen de plak zwaaiden en ten slotte om heel Europa. In de zomer van 1348, tussen juni en september, kwam meer dan een derde van de Europese bevolking om het leven. De zwarte pest met zijn duizelingwekkende proporties is nu nog angstaanjagend.

Naast de pest was er ook melaatsheid en alle andere ziekten waarvan men de mechanismen niet begreep. Plots was de dood alomtegenwoordig tijdens deze periode. De dood werd een lid van de familie, een verwant van twijfelachtige oorsprong, maar die toch het gezin kwam bezoeken en het ene of andere gezinslid met zich meenam. De dood maakte deel uit van het leven, was vertrouwd en normaal. In dit Europa, dat in zijn wezen christelijk was, was het geloof in een hiernamaals algemeen. Niets houdt op met de dood. Alles wordt voor eeuwig voortgezet. Tussen het aardse leven, de dood en het leven in het hiernamaals is er een continuïteit, zo nam men aan. Achter de dood, waarmee eindelijk te leven viel, bevond zich immers Gods oordeel.

Omdat men de mechanismen van deze ziekten niet goed begreep, werden ze, net zoals in de Bijbelse tijden, opgevat als goddelijke vervloekingen. Het is God die het leven geeft, en het is God die het leven neemt. God zegent en God vervloekt. Nadien volgen alle afbeeldingen van de dood die we tot op onze dagen kunnen zien en die van deze existentiële angst getuigen:

kapitelen van kerken met sculpturen van monsters die mensen verslinden, altaarstukken en andere schilderijen die het laatste oordeel afbeelden, dodendansen die uitdrukking geven aan de ontzetting van mensen in het licht van de dood en van Gods oordeel.

Toen de jonge Martin Luther geconfronteerd werd met het hevig onweer – teken van de hemelse gramschap – die zijn toekomst zou bepalen en toen hij vluchtte onder een boom, kreeg hij misschien angst voor de dood. In het licht hiervan deed hij zijn belofte aan de Heilige Anna... “Eind 1505 keert Luther naar zijn ouders terug... Bij zijn terugkeer, op 2 juli, wordt hij in de omgeving van Strottenheim door een onweer gegrepen... Door de bliksem op de grond geworpen is hij bang meteen te zullen sterven zonder de laatste sacramenten te hebben ontvangen. Kon er een mens aan het begin van de 16de eeuw nog iets erger overkomen, want als de ziel immers in staat van zonde verkeert, gaat ze rechtstreeks naar de hel.”¹ Het is dus vooral uit angst voor Gods oordeel en uit angst te sterven zonder gebiecht te hebben, dat hij weigert op zijn belofte terug te komen, ook al nodigden zijn omgeving, zijn vrienden en vooral zijn vader hem daartoe uit. Terugkomen op een belofte die aan een heilige werd gedaan, is zoveel als het niet naleven van een engagement tegenover God en dit kon enkel zijn woede opwekken.

Het hele eerste deel van zijn monastieke leven stond in het teken van de vraag die een obsessie werd – die men vandaag zeker als pathologisch zou kwalificeren: hoe kan ik genade vinden in de ogen van een God die mij alleen kan veroordelen? Opnieuw werd het oordeel van God op hem gelegd. Hij sliep nachtenlang op de vloer van zijn cel om zijn zonden uit te boeten, zowel die welke hij zich herinnerde als de andere. Umberto Eco toont in *De naam van de roos* hoe het leven in deze gemeenschappen eruitzag en getekend was door geselingen en andere verstervingen. Hoezeer zijn overste ook insisterde, hij heeft nooit het gevoel van in orde te zijn met God. Buiten het klooster was het niet veel beter. Wie kon verzamelde relieken en dacht dat die hem konden beschermen tegen de kwaadheid van God. Er bestond een werkelijke reliekentrafiek in die tijd, of het nu relieken van Christus zelf of van de heiligen betrof en de meerderheid ervan was natuurlijk vals. “Als obsederend en bezwarend beeld, stond de hel mensen voortdurend voor de geest. Het was de meest kwaadaardige kiem van de angst die de mensen in dit tijdvak kwelde. Ze voelden zich bedreigd door zonden, en dus om gestraft te worden, en probeerden met alle middelen – gebeden, boetedoeningen en talismannen – te ontsnappen aan de verdoemenis”². Het was niet voor niets dat Martin Luther een tijdlang de biecht tot het derde sacrament maakte.

Bij het begin van zijn traktaat *Over de Babylonische gevangenschap van de kerk*, schreef Luther: “Om te beginnen weiger ik zeven sacramenten te herkennen en stel er slechts drie voor: de doop, de biecht en het avondmaal... Als ik mijn woorden zou aanpassen aan het gebruik in de Schrift, zou ik slechts één sacrament overhouden en drie sacramentele tekens.”³ Op het einde van hetzelfde traktaat, houdt hij er slechts twee over want in de biecht is er geen zichtbaar en materieel teken buiten de mens dat de onzichtbare en geestelijke genade zichtbaar maakt die door God wordt gegeven⁴: “Men wende er echter aan – om de waarheid te zeggen om de beloften waaraan de tekenen waren bijgevoegd, sacramenten te noemen... Hieruit volgt dat, als we precies willen zijn, er slechts twee sacramenten zijn in de kerk van God, de doop en het avondmaal... Want het sacrament van de biecht, dat ik aan de eerste twee heb toegevoegd,

¹ Yves Krumenacker, *Luther*, Paris: Ellipses, 2017, p. 74.

² Georges Duby, *An 1000 an 2000, sur les traces de nos peurs*, Paris: Textuel, 1995, p. 130.

³ Martin Luther, “De la captivité babylonienne de l’Église”, in *Œuvres complètes*, tome II, Genève: Labor & Fides, p. 168.

⁴ We volgen hier de definitie van sacrament die hij zelf in zijn kleine catechismus geeft.

ontbeert een zichtbaar teken dat een goddelijke instelling heeft en ik gaf aan dat het niets anders is dan een weg naar het doopsel, een terugkeer naar het doopsel.”⁵ Gedurende Luthers hele leven, zal de biecht een essentieel geloofsonderdeel blijven. “Het staat buiten kijf dat de belijdenis van de zonden noodzakelijk is en dat ze het voorwerp uitmaakt van een goddelijk bevel ... De privébiecht, zoals men haar vandaag praktiseert, is, ook al wordt ze niet erkend door de Schrift, niet minder waard om goedgekeurd en bewonderd te worden: ze is nuttig, ja noodzakelijk en ik zou niet willen dat ze dat niet was”⁶. Om het eenvoudig te stellen, ze is geen gevangenis meer voor de zielen, maar hun bevrijding door Gods genade, al was het maar omdat “aan al wie om vergeving vraagt en boete doet in aanwezigheid van slechts één broeder, of hij nu spontaan gebiecht heeft of berispt werd, de absolutie van verborgen zonden toegekend wordt.”⁷

2.2. Een reis in het zuiden en een culturele keuze

Een andere gebeurtenis zal Martin Luther tekenen en verklaart ten dele de posities die hij inneemt: zijn aankomst en verblijf in Rome in 1510. Hij was uit het koude Duitsland vertrokken en kwam in de lente aan de poorten van Rome aan. Hij werd er geconfronteerd met een radicale verandering. Hij hoopte er de hoofdstad van de christenheid en een ideale stad voor zijn geloof te ontdekken, maar hij doorkruist een stad die volledig in de steigers staat, waar alles dringend is en iedereen zich haast, waar alles draait om geld. Het bleek een profane stad te zijn en niet de stad van God. De paus was eerst en vooral een wereldlijke heerser die zijn troepen moest leiden en geen geestelijk leider die zijn volk gidst. Luther komt aan in een stad die een volle renaissance doormaakt, maar deze renaissance staat hem geenszins aan. Hij zal er diep ontgoocheld vertrekken en zelfs gechoqueerd door wat hij kon zien en horen. Een kerk die met alle middelen op zoek is naar geld om de paleizen van bisschoppen en kardinalen, de Sint-Pietersbasiliek en de gebouwen errond op te trekken. De roem van de kerk zou de uitdrukking moeten zijn van Gods heerlijkheid. Johann Sebastian Bach was op dit vlak een goede lutheraan en wist dat alleen aan God eer toekomt en de enige eer van God is dat de mens recht op kan staan, dat de boeteling wordt opgericht door Gods genade.

Op een bepaalde manier moest Martin Luther ook een bepaalde culturele keuze maken. Door zijn geografische en theologische afkomst, was hij vertrouwd met het humanisme, dat in wezen een Duitse onderneming was, en met de Rijnlandse mystiek. Reeds als augustijnermonnik te Erfurt kreeg hij een vorming waarin de humanistische invloed zeer aanwezig was. In Wittenberg was dit evenzo. Hij aarzelde niet om met denkers als Spalatinus, de raadgever van Frederik de Wijze, in dialoog te treden, iemand die een van de grote figuren van de hervorming zou worden. Hij sprak zelfs over “onze Erasmus”. Luther was vertrouwd met de Rijnlandse mystiek. Hij las de werken van Johannes Tauler, waaronder zijn brieven, en kende Meister Eckhart. In het recente onderzoek stellen historici daarom dat “de Rijnlandse mystiek in Luthers leven meer was dan een soort van doortocht of de voorbereiding op zijn positieve receptie van de anti-pelagiaanse geschriften van Augustinus. Luthers receptie van deze mystiek was niet louter een vruchtbaar misverstand. Er heeft zich een blijvende consonantie voorgedaan, die verklaart waarom enkele leerlingen van Luther de kerninzichten van de Rijnlandse mystiek hebben overgenomen”⁸. Dit gebeurt tot op vandaag en daarom stoten de hedendaagse mystici op een Rijnlandse familieverwantschap tussen mannen en vrouwen zoals Hildegard van

⁵Martin Luther, “De la captivité babylonienne de l’Église”, in *Œuvres complètes*, tome II, Genève: Labor & Fides, p. 258.

⁶ Ibid, p. 226.

⁷ Ibid., p. 228.

⁸ Marc LIENHARD, *Luther*, Genève: Labor et Fides, 2016, p. 137.

Bingen, Margaretha Porete, Hadewijch van Antwerpen, Meister Eckhart, Johannes Tauler, Martin Luther en hun twintigste-eeuwse nakomelingen Albert Schweitzer of Etty Hillesum⁹.

Van de andere kant heeft de Italiaanse renaissance het zuiden van Europa opengesteld voor de handel met het oosten. Een heel economisch en financieel systeem werd gecreëerd en een nieuwe sociale klasse zag het licht, de burgerij, vaak georganiseerd in zeer grote welstellende families. In 1417 is de paus terug in Rome, maar de oude keizerlijke stad is arm en bevindt zich grotendeels in puin na de eerste jaren van de renaissance. De grote transformatie begint onder het pontificaat van Nicolaas V, die in 1447 paus wordt. Hij zet zich achter een spectaculaire reconstructie die uiteindelijk zal uitmonden in de vernieuwing van een groot deel van de stad. In de mate dat het pausdom zich verbindt met of onder de controle komt van de rijke families, begint de geest van de artistieke en filosofische renaissance het pausdom te domineren. In de 15de en 16de eeuw komen de grootste kunstenaars zoals Botticelli, Michel-Angelo en Raphaël zich in Rome vestigen. Van hun kant worden ook de pausen meer en meer profane bestuurders in de mate dat een reeks van “oorlogspausen” als onderdeel van hun centralistische bestuur de pauselijke staten tot stand brengen.

Het dient gezegd te worden dat men dit culturele verschil terugvindt in de godsdienstige opdeling van West-Europa: het noorden gaat over tot de Reformatie, terwijl het zuiden katholiek blijft. Het noorden komt onder de invloedsfeer van de Angelsaksische talen, het zuiden van de Latijnse talen. En in het midden worden Frankrijk en het grondgebied van het huidige België verscheurd door de godsdienstoorlogen.

3. MARTIN LUTHER VANUIT ZIJN GESCHRIFTEN

Deze culturele scheiding brengt mij tot een tweede reeks reflecties die hun vertrekpunt nemen in de geschriften van Martin Luther zelf. Ik zou geen poging tot classificatie willen maken. Zoals professor Marc Lienhard het stelt “is Luther een veelschrijver geweest. Voor zijn hele leven telt men zo’n 600 titels, waarvan velen in het Duits zijn gesteld. Een derde van de Duitse literatuur uit de 16de eeuw is uit zijn pen voortgekomen”¹⁰. Er zijn uitvoerige verhandelingen bij, zoals *Over de Babylonische gevangenschap van de Kerk*, of *Over de vrijheid van een christen*, er is de *Brief aan de christelijke adel van de Duitse natie*, *De Duitse Mis* enz. Er zijn z’n Bijbelcommentaren die fundamenteel zijn om zijn denken te begrijpen: de commentaren op de brieven aan de Romeinen en de Galaten, de psalmcommentaren en de commentaar op het *Magnificat* tonen Luthers spiritualiteit. En er zijn z’n preken. Daarnaast is er zijn zeer uitvoerige briefwisseling en ook enkele geschriften die als minder belangrijk worden beschouwd, zoals die over het huwelijksleven, maar waarin hij vóór alles zijn pastorale kant laat zien. We mogen immers niet vergeten dat deze theoloog ook een herder was. En er zijn bovendien nog zijn tafelredes, die hij nog tijdens zijn leven liet publiceren. Luther was een professor die gewaardeerd werd door zijn leerlingen, die hij graag aan zijn tafel uitnodigde. Als we de afbeeldingen van Luther mogen geloven, stevast rond een goede pint bier.

Zijn immense oeuvre raakt alle domeinen van de theologie, de ecclesiologie, de spiritualiteit, de zielzorg. Van meet af aan wilden zijn geschriften hervormen, maar ze zouden noodgedwongen funderende geschriften worden. Sommige van zijn geschriften werden bindend voor het wereldwijde lutheranisme, omdat ze deel uitmaken van de symbolische

⁹ Cf. het initiatief *Le Rhin mystique* van het bisdom Straatsburg en het werk van de Dominicaan Rémy Valléjo (<http://www.alsace.catholique.fr/rhin-mystique-2/>).

¹⁰ Marc LIENHARD, *Luther*, p. 559.

teksten die iedere kerk die deel wil uitmaken van de Lutherse Wereldbond moet onderschrijven. Het zijn de *Kleine* en de *Grote catechismus* en de *Schmalkaldische Artikelen*.

3.1. *Het geloof: een persoonlijke ervaring*

Gewoonlijk wordt het bekend maken van de 95 stellingen tegen de aflaten door Martin Luther, op 31 oktober 1517, als het begin van de Reformatie beschouwd. Ook al verzet hij zich in zijn stellingen ook tegen de handel in aflaten, het was toch vooral de prediking van de dominicaan Tetzl, die aflaten voor de overledenen begon te verkopen om meer geld in het laatje van de Romeinse kerk en van zijn orde te brengen, die zijn verzet heeft getriggerd. Tetzl verzekerde zijn toehoorders: “Vanaf het moment waarop het muntstuk op de bodem van de bedelnap opklinkt, verlaat de ziel van de overledene het vagevuur en stijgt op naar het paradijs”. Het feit zelf van geld te geven als teken van boetedoening, was het probleem niet. Konden zo geen hospitalen en scholen gesticht worden? Het diende echter te beantwoorden aan een oprechte houding van berouw en boete, en het mocht niet om het afkopen van het heil gaan. De handel in aflaten speelde in op de angst voor Gods oordeel, zonder iets anders in ruil te vragen dan geld. Martin Luther had een ervaring van geestelijke verlossing beleefd, zowel in zijn ziel als in zijn lichaam, het lichaam dat hij zo gekweld had om zijn bange ziel gerust te stellen. De genade van God was voor hem niet louter een theologisch begrip maar een levensregel: “Zelfs al had ik honderd jaar gepreekt over God, over zijn goedheid, zijn zachtheid, zijn zachtmoedigheid en de bijstand die hij biedt aan de mens, indien ik dit niet uit eigen ervaring gesmaakt had, zou dit niets betekenen of niemand kunnen leren hoe zijn toevlucht te stellen op God”¹¹.

Deze ervaring moet iedere dag opnieuw beleefd worden en palmt het hele menselijke wezen in : “de genade van God is niet gekazerneerd in de ziel... Ze draagt, ze voert, ze duwt, ze trekt, ze transformeert, ze bewerkt alles in de mens, en men kan haar perfect voelen en ervaren.”¹²

Om op zijn beroemde *solus* terug te komen, zouden we kunnen zeggen dat Christus alléén (*Christus solus*), die zich ontsluit in Schrift alleen (*sola scriptura*), zelfs wanneer hij haar overstijgt, en die ons toestaat om de genade alleen (*sola gratia*) te ontvangen, dat die Christus iedere dag beleefd moet worden door het geloof alleen (*sola fide*). Anders gezegd, met een even beroemde uitspraak: beleef iedere ochtend de genade van je doopsel. Op het einde van zijn leven getuigde Luther opnieuw van zijn ervaring van de rechtvaardiging door het geloof: “Ik voelde me alsof ik na een nieuwe geboorte door de grote geopende poorten van het paradijs zelf binnentrad”¹³.

Het geloof is voor hem een persoonlijke ervaring die iedere dag hernieuwd moet worden. Maar om dit mogelijk te maken moet het geloof ook begrepen worden om geen excessen toe te laten. In zijn tijd was het kerkvolk niet onderricht. Het had geen toegang tot de kennis en het begrip van de Bijbelse teksten en van de essentiële elementen van de christelijke openbaring. Daarom maakt Luther er een punt van om het volk de middelen te geven. Hij vertaalt de Bijbel in de volkstaal en redigeert twee catechismussen, een *Kleine catechismus* waarmee ouders hun kinderen kunnen onderrichten, en een *Grote catechismus* voor pastores en leraars. Hoewel hij hier aanvankelijk terughoudend tegenover stond, stemde hij er uiteindelijk mee in om het Latijn als liturgische taal op te geven en de liturgie te vieren in de volkstaal: “Men moet lezen, zingen,

¹¹ Uit één van zijn preken uit 1523.

¹² Martin Luther, « Brève introduction sur ce qu'on doit chercher dans les Évangiles et ce qu'il faut en attendre », geciteerd door Marc Lienhard, *Ainsi parlait Martin Luther*, Arfuyen, 2017, p. 79.

¹³ Marc Lienhard, *Luther*, p. 186.

preken, schrijven, poëzie beoefenen en, mocht dit enig nut en voordeel hebben, zou ik ook alle klokken doen luiden, alle orgels laten weerklinken en laten klingelen wat kan klingelen, ... dit om deze laatsten [jongeren en eenvoudige mensen] te oefenen in de kennis van de Schrift en van Gods woord. Onze cultus is een publieke stimulering tot het geloof en tot het christendom”¹⁴.

Luther stelde alles ten dienst van de lof van God en de vorming van de gelovige. Daarom zette hij zijn zending voort door gezangen te componeren. Tot dan werden de gregoriaanse gezangen in de kerk gebruikt. Als musicus creëerde hij een nieuw genre, het koraal. Hij componeerde er 38. Het zijn voor het grootste deel verwoordingen van het geloof en geestelijke commentaren op de Schrift. In het Duits geschreven, laten ze het volk toe om samen te bidden en te zingen, maar ook om door de woorden van de samenzang – die vaak uit talrijke strofen bestonden – die door de gelovigen uit het hoofd geleerd werden – onderricht te worden.

Daarbuiten insisteert Martin Luther op de opvoeding van de jongeren. Hij vertrekt van de vaststelling dat ze er niet toe komen het geloof te begrijpen door een afwezigheid van cultuur, met name omwille van een slechte of zelfs geen opvoeding. “Ik zou nog liever willen date en jongen helemaal niets leert en doof is, eerder dan de universiteiten en kloosters te zien blijven wat ze tot nu toe geweest zijn, mocht er geen andere manier van onderrichten en leven bestaan die dienstbaar gemaakt kan worden aan de jeugd.”¹⁵ Hij schrijft dit in een traktaat dat in 1524 gepubliceerd werd met een expliciete titel: ‘Aan de stadhouders van alle Duitse steden om hen uit te nodigen om christelijke scholen te openen en te onderhouden’. Enkele jaren later, in 1530, kan hij aan keurvorst Jan een brief schrijven waarin hij zichzelf feliciteert om de gemaakte vorderingen. “De tengere jeugd, de kleine jongens en meisjes groeien nu op de Catechismus en de Heilige Schrift en zijn er zo goed van doordrongen dat mijn hart het warm krijgt. Ik kan zien dat jonge jongens en meisjes beter kunnen bidden, geloven en spreken over God en Christus dan dat vroeger alle instellingen, alle kloosters en alle scholen dat konden en nog kunnen.”¹⁶ In tussentijd had hij de school van Eisleben vormgegeven (1525) en bij de keurvorst ertoe aangedrongen dat andere scholen geopend of gereorganiseerd zouden worden waar ze reeds bestonden. Het is daarom niet verbazend dat één van de eerste taken in steden die overgingen tot de Hervorming het opstarten van scholen en hogescholen was, die later universiteiten zouden worden. Dit was bijvoorbeeld het geval in Straatsburg.

Om behalve over de jeugd ook over het geloof te spreken, zelfs als het persoonlijk is en beleefd wordt in de alledaagse ervaring, moet het niet ontdaan worden van kennis en studie, en evenmin bij pastors en andere predikanten. “Nog een keer smeek ik alle christenen, en vooral pastors en predikanten, om zich niet voortijdig voor geleerden aan te zien, zich niet in te beelden dat ze alles weten ... maar zich eerder dagelijks te bekwamen in de zaak, altijd te studeren, en vervolgens zich te verzetten tegen de vergiftigde stomiteit van de hoogmoed en de eigendunk. Men moet nooit ophouden te lezen, te onderrichten, te leren, te denken en na te denken.”¹⁷

Deze bijdrage zal essentieel zijn voor de ontwikkeling van de Reformatie. “Meer fundamenteel is het de gedachte dat men geen christen kan zijn zonder het evangelie te kennen en te begrijpen.

¹⁴ Martin Luther, “De la messe en langue allemande”, in *Œuvres choisies*, Genève, Labor et Fides, 1960, t. 4, p. 210.

¹⁵ Martin Luther, « Aux magistrats de toutes les villes allemandes... », in *Œuvres complètes*, Genève, Labor et Fides, t. 4, p. 99.

¹⁶ Geciteerd door Marc Lienhard, *Luther*, p. 117.

¹⁷ Martin Luther, *Grote Catechismus*.

In deze zin participeert Martin Luther aan deze intellectualisering van het christendom die kenmerkend is voor de moderne tijden. Zijn pedagogisch werk getuigt er overvloedig van.”¹⁸

3.2. Een existentiële theologie

Een belangrijke toegang tot het geheel van zijn oeuvre vormt voor mij de personalisering van de ontmoeting tussen God en de gelovige, tussen Christus en de christen, tussen het wezen en het individu. Luther deelde zo in de ontwikkeling van “een individuele spiritualiteit, die beantwoordt aan bepaalde evoluties in de samenleving, waar subjecten zichzelf ontdekken als individuele personen, die vrij zijn om zelf te denken”¹⁹.

De gelovige als denkend subject en tegelijk als biddend subject. Marc Lienhard noemt dit een existentiële theologie, waarin denken en geloven niet gescheiden kunnen worden zonder meteen verweesd achter te blijven door het ontbreken van een essentieel onderdeel of van zijn focus.

“Uw redding ligt niet in het feit dat Christus Christus is voor vrome mensen, maar dat hij Christus is voor u en de jouwe is”²⁰. Anders gezegd, en altijd met de pen van de Hervormer, in een subtiele overgang van een generisch *wij* naar een *ik* waarmee elke lezer zich kan vereenzelvigen, en aan een direct *je* dat de lezer meteen interpelleert : « Zelfs als Christus duizend keer voor ons was gegeven en gekruisigd, zou dit tot niets dienen als het Woord van God niet kwam om hem uit te delen, om mij hem te schenken, om aan mij te zeggen : dit is voor jou, neem het en maak er het jouwe van.”²¹».

Met Angelus Silesius keren we terug naar de Rijnlandse mystiek die nooit ver weg is bij de noodzakelijke toe-eigening van het geloof: “Al zou Christus duizend keer in Bethlehem geboren zijn, indien hij niet in jou geboren was, zou je voor altijd verloren zijn”²².

Het gaat bij Luther om een existentiële theologie waar de hel niet de anderen zijn maar waar het paradijs de Andere is, de Gans Andere die niettemin in jou leeft. “Mens, als het paradijs niet eerst in u is, weet goed dat je er nooit in zult binnengaan. Christen, waar ben je dan? De hemel is in jezelf. Waarom dan hem gaan zoeken bij de deur van iemand anders?”²³

4. MARTIN LUTHER: EEN HERVORMER DIE EEN VOORBIJGANGER GEWORDEN IS

Als ik de taal van de coaching of van managers zou moeten gebruiken, zou ik stellen dat Martin Luther zich uiteindelijk gedragen heeft als een voorbijganger, dit wil zeggen als een stichter die zelf naar een andere voorbijganger, Christus, verwezen heeft. Aan een samenleving die in volle omwenteling was, heeft hij opnieuw zin gegeven door de oorspronkelijke zin terug te vinden, door hem te vertalen en er zijn medegelovigen toegang toe te geven. Vandaar zijn onverzettelijkheid op het vlak van het gezag, of nog preciezer, van de norm. De Schrift is de *norma normans*, de Kerk de *norma normata*. De Schrift is de bron van de Openbaring die het Woord van God is. De kerk is er de vector van. Ze manifesteert de presentie van die Openbaring aan de wereld zonder er de exclusieve bezitter van te zijn. Onze wereld maakt vandaag

¹⁸ Yves Krumenacker, *Luther*, p. 221.

¹⁹ Isabelle Graesslé, « La Bible redevient le cœur du christianisme, » in *Le monde des religions* 82 (mars-avril 2017), p. 46 (themanummer gewijd aan *Le choc Luther : comment le protestantisme a changé le monde*).

²⁰ Martin Luther, preek over Matt. 21 (1522).

²¹ Geciteerd door Marc Lienhard, *Luther*, p. 97.

²² Angelus Silesius, *L'errant chérubinique*, trad. Roger Munier, Orbey: Editions Arfuyen, 2014, p. 29.

²³ *Ibid.*, p. 65.

omwentelingen door die zeer sterk gelijken op die aan het einde van de middeleeuwen en aan het begin van de moderne tijd (op vlak van communicatie, informatie-uitwisseling, het kleiner worden van de wereld). We weten wat we achterlaten, weten we waar we naartoe gaan? Hoe vermijden dat we niet verliezen en dat we onszelf niet verliezen, “aangezien alles te herdoen is en aangezien alles uitgevonden moet worden”²⁴, om de uitdrukking van Michel Serres te gebruiken in zijn analyses van de veranderingen in onze samenleving.

5. DE MOED OM TE ZIJN

Het is misschien daar dat ik de erfenis van Luther voor vandaag zou willen zien. In een post-postmoderne samenleving waar de mens op zoek is naar zichzelf, naar zijn ziel, naar “het onuitwisbare teken van de uniciteit van iedere persoon”²⁵ en op zoek is naar een (leken)spiritualiteit, nodigt Luther ertoe uit om zich existentieel te keren tot de Gans Andere in Christus, een gans andere die zich niet in de oneindige afstand, maar in de oneindige nabijheid bevindt, omdat hij God is te midden van de mensen, met inbegrip van hun leed, opdat wij zouden delen in zijn vreugde. Hij bevindt zich op mijn hoogte omdat hij een God is op mensenmaat. Hij is zijn tijd in mijn tijd, waardoor ik me niet onsterfelijk acht, maar me in het eeuwige weet. Het gaat om het herstel van een relatie tussen een ik en een jij, waar het jij van de mens op ieder moment zijn waardigheid herstelt vindt in het ik van God, en ten gevolge hiervan in een mogelijke en harmonieuze relatie tussen mensen die zichzelf niet meer hoeven te rechtvaardigen, omdat ze hun rechtvaardiging van de Ander ontvangen. Dit betekent een bevrijding van het schuldgevoel, want besef van onvolkomenheid, vermijding van de valstrik van de almacht, want aanvaarding van de extreme zwakte en een samen geboren worden die de singulariteit van de dood overstijgt. “Ons aardse leven is niet rechtvaardigt, maar wordt rechtvaardigt, bevindt zich niet in goede gezondheid maar op een weg van genezing, is geen toestand maar een worden, geen rust maar een oefening; we zijn er nog niet, maar we zijn het aan het worden. Dat is nog niet gerealiseerd of gebeurd, maar is in wording. Het is niet het doel, maar de weg; alles blinkt en fonkelt nog niet, maar de grote schoonmaak is begonnen.”²⁶ “Omdat het ons bestaan inschrijft in de gemeenschap met God die ons draagt en ons ondersteunt, ons scheidt en ons redt, doet de boodschap van de rechtvaardiging door het geloof ons binnentreden in een zelfverzekerde en vreugdevolle vrijheid die ons bevrijdt van druk, van het gewicht van kwaad en ongeluk, van schrik voor de anderen en voor de toekomst, door ons te geven wat Paul Tillich ‘de moed om te zijn’ genoemd heeft”²⁷.

²⁴ Michel Serres, *Petite Poucette*, Paris: Editions Le Pommier, 2012

²⁵ François Cheng, « Sagesse de l'âme », in *Le magazine littéraire* n° 577 (mars 2017), p. 27.

²⁶ Martin Luther, « Fondement de tous les articles du Dr. Martin Luther », geciteerd door Marc Lienhard, *Luther*, p. 73.

²⁷ *Ibid.*, p. 579.